

ÖMER FAİK NUMANZADE*
(1872-1937)

Prof. Abbas ZAMANOF
Çev.: Yavuz AKPINAR

Ömer Faik Numanzade, 1872 yılında Gürcistân'ın Tiflis civârındaki Azkur köyünde doğmuş, 1937 de vefât etmiştir. O'nun 65 yıllık ömrünün 45 yılı içtimaî faaliyetlerde, siyasî mücâdelelerde, Azerbaycan matbuatının sahifelerinde ideal uğrunda cereyân eden çarpışmalarda geçti. Asrımızın ilk yıllarından başlayarak Kafkasya ve Azerbaycan matbuatında zulme ve istibdâda cehâlet ve hurâfelere karşı ölüm-kalım mücâdeleleri veren inkılâpçı demokrat muharrirlerin arasında Ömer Faik'in kendine mahsus, ögünülecek bir yeri vardır.

XX. yüzyılın ilk Azerî gazetesi olan **Şark-ı Rus**'un ortaya çıkışı, mürekkeb ve çetin mücâdeleleri, halkımızın ictimâî uyanışında yeni merhâle açıp cihânşümûl bir değer kazanan **Molla Nasreddin** mecmuasının te'sisi, neşri ve eski dünyaya karşı sürdürdüğü şanlı mücâdeleleri, Ömer Faik'in adı ile yakından ilgilidir. O, hassas bir insan, ictimâî mes'elelerin hâdimi, güçlü ve mantıklı kalem sâhibi bir gazeteci olarak matbuat sahifelerinde cereyân eden siyasî mücâdelelerin her zaman merkezinde, her zaman ön saflarında bulunmuştur. XX. yüzyıl Azerî matbuatı tarihinde yazarımızın eşsiz hizmetleri, orijinal yazıları ve üslûbu vardır.

O, Çar hükûmetinin kaba millî müstemleke siyâsetinin, halkı

(*) Bu yazı Ömer Faik Numanzade'nin doğumunun 100. yıldönümü münasebetiyle Bakû'de çıkan **Dil ve Edebiyyat** dergisinin 1973 yılı 6. sayısında neşredilmiştir. Buradan bazı kısaltmalar yaparak Türkiye Türkçesi'ne aktardık.

cehâletin esiri hâline getirmiş olan hurâfelerin hüküm sürdüğü ka-
rışık ortamda:

«**Yok milletimin hattı bu imzâlar içinde
Lâkin olmalıdır ve olacaktır!**»

diye ictimâî hayat sahnesine atılan müterakkî Azerî münevverlerinin uzak görüşlü liderlerinden biri olmuş; Neriman Nerimanof, Mehmed Ağa Şahtahtlı, Celil Mehmed Kuluzade, Feridun Bey Köçerli, Üzeyir Hacıbeyli ile birlikte XX. yüzyılın başlangıcında Azerbaycan matbuatının inkişâfına istikamet vermiş; onun siyasî simâsını, mazmûn, şekil ve ifâde hususiyetlerini belirtmiştir.

Lâkin Ömer Faik'in şansı hiç de yaver olmamıştır: O'nun matbuatımızın tarihindeki önemli hizmetleri uzun zaman lââyık olduğu şekilde değerlendirilmemiş, eserleri şimdiye kadar toplanıp neşre-dilmemiştir. Yalnız son zamanlarda bu şahsiyet hakkında az-çok bir şeyler yazılmış ne yazık ki, yazılanların da çoğu henüz basılmamış-tır.

Celil Mehmed Kuluzade gibi Ömer Faik de matbuat âlemine tam on yıl süren öğretmenlik hayatından sonra girmişti. İlk yazarlık tecrübelerini; 1903 yılından itibaren neşredilmeğe başlayan **Şark-ı Rus** gazetesinin redaksiyonunda —bu gazetenin neşrinden çok da-ha önce Rusya ve Garb matbuatında usta bir gazeteci olarak şö-hret kazanmış olan— Mehmed Ağa Şahtahtlı'nın rehberliği altında kazandı.

Celil Mehmed Kuluzade, **Hatırâtım** adlı eserinde minnetdârlık-la itirâf etmiştir ki, «**Muhterem edibimiz Mehmed Ağa Şahtahtlı beni kendi gazetesinin idâreşine getirerek gazetecilik dünyasına dâ-hil etdi.**» (1) Bu sözleri Ömer Faik Numanzade için de aynen söyli-yebiliriz. Hattâ bu iddiayı biraz daha genişleterek belirtmek lâzım-dır ki; doğrudan doğruya gazetenin idâresinde çalışan yalnız Mirza Celil Mehmed Kuluzade ve Ömer Faik değildir; İnkılâbdan evvelki Azerbaycan matbuatının, Mehmed Said Odrubadî, Ali Kulu Gam-kûsar, Ali Nazmi, Mirza Mehmed Ahundzade, Abdullah Tevfik... gi-bi birçok tanınmış simâları da gazetecilik âlemine **Şark-ı Rus** ile girmişlerdir. Bunların ilk eserleri yine bu gazetenin sahifelerinde ışık yüzü gördü.

(1) C. Mehmed Kuluzade. **Eserleri** (üç ciltte), 3. c. Azerbaycan SSR EA Neşriyyatı, Bakû, 1967, s. 659

Böylece **Şark-ı Rus** XX. yüzyıldaki yazarlık sanatımızın temel-lerini atmış, gelecekte dal-budak salıp yoğun bir faaliyet gösterecek olan ileri görüşlü jurnalistler neslini yetiştirip geliştirmiştir. Bu gazetecilerden biri de Ömer Faik Numanzade idi.

Ömer Faik'in yoğun yazarlık faaliyetini aydınlatan bir mes'eleyi de belirtmek gerekir: Mirza Celil ile Ömer Faik'in sonra uzun müddet devâm eden, asrın keşmekeşlerinden, karışık ictimâî hadiselerin çetin denemelerinden başarı ile çıkan ülkü ve mücâdele dostluğu **Şark-ı Rus** gazetesinin yazı hey'etinde çalıştıkları günlerde başlamıştır. M. C. Mehmed Kuluzade **Hatırâtım** adlı eserinde bu ciheti bilhassa gözönüne sermek maksadıyla şöyle diyor. «...arkadaşım **Ömer Faik Numanzade'yi ben ilk def'a Şark-ı Rus gazetesinin idâ-rehânesinde gördüm ve burada onunla dost oldum.**» (2)

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi onların bu dostluğu devâm etmiş hiçbir zaman bozulmamıştı.

Yazarımız **Şark-ı Rus** gazetesinin yazı hey'etinde iki yıla yakın bir zaman hizmet görmüş gazetenin esâs elemanlarından biri olmuştur. **Şark-ı Rus**'un redaksiyon hey'etinde çalışması Ö. Faik'in birinci faaliyet devresi olarak adlandırılabilir. Elbette O'nun **Şark-ı Rus** gazetesindeki yazıları siyâsî bakımdan müşahhas bir mahiyet taşı-mıyordu. Yazarımız henüz Çarlık hükûmeti ve istismârcı zümre-lerle mücâdelenin yollarını ap-açık tasavvur edemiyordu. Aslında bu, o zaman —yani 1905 inkilâbından önce— hüküm süren ictimâî şartlarda mümkün de değildi. Mirza Celil daha sonra bu şartları şöyle hâtırlıyordu: «... o zaman sansürün istekleri o kadar sert idi ki, siyâset ne demek, siyâsetin korkusundan «s» harfini yazmağa cesâret edemezdik!» (3)

Lâkin buna rağmen **Şark-ı Rus**'un muharrirleri ve o cümleden Ö. Faik, ibret-âmiz yazıları ile donmuş şuurları uyandırıyor, cehâ-letin kara perdesini yırtıp onun arkasındaki çirkinlikleri bütün pis kokuları ile birlikte açıp gösteriyor, böylece halkı gaflet uykusundan uyandırmağa cân atıyordu.

Numanzade'nin **Şark-ı Rus**'da yazdığı makalelerinde siyâsî dü-şünce bakımından birlik olmasa da halk, halkın derdi, ihtiyâcları

(2) a.y., s. 658

(3) a.y., s. 657

bu yazıların esâs ruhunu teşkil ediyordu. O halkı, istismârcı zümrelerden üstün tutmaktaydı. Meselâ; 1904 yılı Nisan ayında **Şark-ı Rus**'da çıkan bir makalesinde «**Akıllı cemiyetler sultanların, vezîrlerin, mollaların, ağaların aksine olarak târîhde ne kadar büyük işler görmüşler inkılâblar meydâna getirmişlerdir. Cemiyetin yaptığı işlerin yüzde birini, siz ağalar yapamazsınız!**» (4) diyordu.

1905 yılı Ocak ayında **Şark-ı Rus** gazetesi kapandı. M. C. Mehmed Kuluzade ve Ö. F. Numanzade bu matbaanın binâsında yeni bir neşriyat teşkil ederek, bu müesseseye «**Gayret Batbaası**» adını verdiler. Bu matbaada halka terakki yollarını gösteren, «**ulûm ve fûnûn-ı hâzıradan, (ilimler ve çağdaş fennlerden), mahabbet-i milliyeye ve vataniyyeden malumat veren**» kitaplar, bildiriler, hattâ inkılâbcı uyarılar neşrediyorlardı.

Gayret Matbaası'nın ilk bastığı kitaplardan biri de Ömer Faik Numanzade'nin **Da'vet** adlı eseridir. Bu kitap aslında **Gayret** neşriyatının manifestosu idi. **Dâ'vet**'in müellifi bildiriyordu ki; «**Gayret Matbaasını kurmaktaki maksadımız; vatanın dertlerine çâre aramaktır. Biz bu yolda milletimizin hamîyyet ve yardımına güvenip hiçbir masrâfdan çekinmiyeceğiz.**» (5)

Yazarımız **Da'vet**' de halkı gözlerini dört yerine sekiz açıp terakîmize çalışmağa, komşularımızla uyuşmağa, bir meslekde, bir kârda bir fikirde durmayıp para ve menfaat gelen tarafa bakıp uyanan abrozovanni adındaki döneklere uzak olmağa davet ediyordu. (6)

Da'vet'in müellifi Kafkasya'da kardeş milletler arasında kırıgın çıkmasına sebep olan fitnekârların, kıskırtmalarını nefretle damgalıyor, halka onların hilelerinden uzak olmak gerektiğini söylüyordu: **Şimdi Kafkasya'da sonu pişmânlık ve zarârdan başka birşey olmıyan kaza ve vukuâta meydân veriliyor ki, insânlık ve komşuluk açısından ne kadar teessüf edilse yine azdır. Çünkü vatandaşlık ve komşuluk vazifesi, biribiriyile kavga etmek değil, belki vatanın muhâfazası için biribirlerine yardım etmektir. Komşu evini yıkanın hiçbir zaman evi âbâd olmaz!** (7)

(4) Bak. **Şark-ı Rus**, 20 Kasım 1904

(5) Ö.F. Numanzade, **Da'vet**. Gayret Matbaası, Tiflis, 1905, s. 26

(6) a.y., s. 36

(7) a.y., s. 11

Ömer Faik'in muharrirlik ve ictimâî faaliyetinde **Şark-ı Rus** gazetesinden **Molla Nasreddin** mecmuasına geçiş devri olan **Gayret Matbaası** Azerbaycan kitap neşriyatı târihindeki parlak sahifelerden biridir.

Azerbaycan Matbuatı târihinde Ömer Faik'in en büyük hizmeti **Molla Nasreddin** mecmuasının kurulması ve neşri sahasındaki faaliyetidir. O'nun bu faaliyeti uzun müddet gölgede kaldığı, böylece geniş okuyucu kitlelerine malûm olmadığı için biraz teferruata geçmek gerekir. Mes'eleyi aydınlatmak için C. Mehmed Kuluzade'nin **Hatirâtım** adlı eserinden aşağıdaki parçayı gözden geçirelim: «...**bu gazetenin (Şark-ı Rus gazetesinin. A. Z.) idâresinde ben öyle bir arkadaş'a rastladım ki, (müellif Ömer Faik'i kastediyor. A. Z.) onun varlığı ile, onun arkadaşlığı ile Molla Nasreddin mecmuasını binâ etdim. Daha doğrusu onunla berâber, onunla birlikde Molla Nasreddin mecmuasını te'sis etdik.**» (8)

Görüldüğü gibi, **Molla Nasreddin'i** C. Mehmed Kuluzade ile Ömer Faik birlikde kurmuş, ilk yıllarında onu birlikde yönetmişlerdir. Bu husûsda tabii olarak şöyle bir soru sorulabilir: Peki niçin mecmuada redaktör olarak bunların her ikisinin değil de yalnız C. Mehmed Kuluzade'nin imzâsı görülüyor? Hatıralarında C. Mehmed Kuluzade bu soruyu da cevâbsız bırakmıyor: **Gayret Matbaası'nın** kurulduğu ilk günleri anlatırken «...**Matbaanın yerleştiği binânın ikinci katında muhtasar «Leyli» mektebi meydana getirmiştik... bu mektebin de Gayret Matbaası'nın da resmî müdürü yalnız bendim. Bunun da sebebi; söz konusu müesseselerin kuruluş izinini o zamanın hükûmeti belki ancak bana verirdi. Ömer Faik'e vermezdi. Çünkü ben (rus) hükûmeti öğretmen okulunu bitirmiş bir gençtim. Fakat Ömer Faik tahsilini Türkiye'de yapmış bir gençdi. Zannedirim mes'ele burada anlaşıldı.**» (9)

Görülüyor ki, matbaa ve mektep müdürlüğünü Ömer Faik'e itibâr etmiyen Çar hükûmeti **Molla Nasreddin** gibi mücâdeleci bir mecmuanın neşri için yazarımıza hiçbir zaman güvenip izin vermezdi. Şunu da hâtırlatalım ki, 1905 yılında Ömer Faik, **Toprak** adlı aylık bir mecmua çıkarmak için Çar sansüründen izin istemiş, lâkin bu isteği reddedilmişti. Bu durumda, böyle bir iş için tekrâr hükûmet organlarına müracaat etmek manasızdı.

(8) C.M. Kuluzade, a.e., s. 661

(9) a.y., s. 661

Tarihî vesikalardan öğreniyoruz ki, 1911 yılına kadar Ömer Faik Molla Nasreddin'in ikinci redaktörü olarak faaliyet göstermiş, mecmuanın karşılaştığı bütün güçlükleri Mirza Celil Mehmed Kuluzade ile birlikte omuzlarında taşımış, takiplere, tahkirlere onunla berâber marûz kalmış, çetin «sınak» yıllarında onun sâdik ülkü dostu, mücadelede silâh arkadaşı olmuştur.

Asrımızın başlangıcında Azerbaycan matbuatını meşgul eden «**Bize hangi ilimler lâzımdır?**», **Âlem-i nisvân**, **alfâbe**, **dil** vs. gibi bütün halk için önemli olan problematik konularda Celil Mehmed Kuluzade ve Ömer Faik müterakkî cebheye başkanlık ediyorlardı. Matbuatda bu konuyla ilgili yazarımızın onlarca keskin publisistik makaleleri çıkmıştır. Ömer Faik, mâhir bir polemikçi idi. Kuvvetli mantığı ile her zaman düşmanlarına galebe çalardı. O sıralarda yazarımızın, **biz ancak dinî ilimleri okumakla hakikate kavuşup hoşbaht oluruz** diyen mürteci ahund Ebu Turab'a verdiği meşhûr cevap, ictimai fikir âleminde örnek bir hadise olarak yankılandı. Bu makale «ilm-i edyân» tarafdârlarının cebhesini sarsarak bunların toplumun gözünden düşmesine büyük ölçüde yardım etdi.

Ömer Faik, bu makalede rakiplerinin temel fikirlerini inandırıcı delillerle alt-üst etdikten sonra şöyle diyordu: «**Ey ahundlar, artık yeter! İlk mekteplerimizde büyük insânlarımızın bile kolaylıkla anlamadığı çetin mes'eleleri, ihtilâf ve fûrûâta âid bahisleri, boş yere ezberletip çocukların zihinlerini kör etmek. Yeter! müslümanların akıl ve muhakimelerini küçük yaşta iken asılsız nakliyat ile çürütüp hakikatden uzaklaştırmak!**» (10)

Yazarımız bundan sonra yüzünü Usûl-ı cedîd mekteplerinde ders veren öğretmenlere çevirip şöyle diyor: «**Aziz muallimler, terakkisini arzû ettiğiniz mekteplerde, kim ne derse desin usûl-i talimin, kanun-ı tekâmülün hâricine bir adım da olsun çıkmamalısınız! Aksi takdirde millete, vatana, hakikate, istikbâle hıyânet etmiş olursunuz!**» (11)

Bir jurnalist olarak Ömer Faik'in kendine mahsûs, ferdî üslubu, vardı. Kesin ictimai mazmûn, nüfûz edici bir mantık, müşahhaslık, öldürücü kinâye ileri sürdüğü düşünceleri inandırıcı delil-

(10) Ö. Faik'in cevabı: **Bize hansı elmler lâzımdır?**, Gayret Matbaası, Tiflis, 1907 s. 43

(11) a.e., s. 44

lere dayamak, sâdelik, kaleminin darbesini esâs tehlikeye doğru yöneltmek... bunlar Ömer Faik'in gazete muharrirliğinin başlıca husûsiyetlerindendir. O, okuyucuyu kendi mantığına tâbi kılmağı, rakiplerine verdiği cevâbların doğruluğuna inandırmağı beceriyordu. Yazarımız âdet etmişdi, küçük mes'eleleri yazmazdı; büyük problemleri kaleme alırdı.

Birinci Rus inkılâbı yıllarında Çarlığa hizmet eden dîn adamları, halkı inkılâbcı mücâdeleden uzaklaştırmak için mürteci matbuat sahifelerinde bunların inkılâbcı hareketlerine karşı çıkıyor, şöyle iddialar ileri sürüyorlardı: **İnsân ma'neviyatının en mukaddes keyfiyeti susmaktır. Konuşmak gümüş ise susmak altındır. Yeryüzünün Allah'ı sayılan pâdişâha karşı gelmek şer'en yasaktır.** vs.

Ömer Faik makalelerinde dîn adamlarının bu gülünç sayıklamalarını şiddetli tenkid ediyordu. O yüzünü halka dönerek gür sesle şöyle diyordu: «**Zâlim yalnız başkalarına eziyet eden değildir; zâlimliğin en büyüğü mazlûmluğu kabûl etmektir; büyüklere hayvancasına itaat edip zulm ve istibdâdın artmasına sebep olmaktır:**» (12)

Çarlığın millî müstemleke siyâsetinin ifşâi ve ma'nevî hürriyetin mahiyetini ve bunu elde etmenin yollarını geniş halk kitlelerine izâh edip, onları mücâdeleye çağırarak Ömer Faik'in en çok kaleme aldığı motifler idi. Bütün bunları öncü ideallerden ilham alıp müterakkî dünya görüşü cebhesinden yazıyordu. Meselâ: Ömer Faik'in yalancı hürriyet-severlere cevâb olarak yazdığı makalenin birinde şunları okuyoruz; «**Şimdi yerinden kalkan hürriyetden dem vuruyor. Hürriyetin ne demek olduğunu, onun nasıl kazanılacağını bilenlerde bu hususda konuşuyor, bilmiyenler de. Böyle konuşmaların hayrı olmamaktadır. Çünkü câhil halk hürriyetin ne olduğunu hâlen dahî anlamıyor. Arkadaşım «Molla Nasreddin» (Celil Mehmed Kuluzade) «İran'da hürriyet» adlı hikâyesini boş yere yazmışdır. Biz kalem sâhibleri cem'iyete iyice anlatmalıyız ki; hürriyet günlük birşey değildir ki, gidip kazanıp getirip oğul-uşağının önüne dökesin, yiyip sana «ömrün uzun olsun» desinler. Târihde hürriyet henüz hiçbir halkın kapısını döğüp evine girmemiştir. Eğer hür yaşamak istiyorsak, gençlerimizden kurbânlar vermeliyiz. Kurban verdikten sonra da onlara ağlamakla, yas tutmakla**

kendimizi takatsiz bırakmamalı, tekrâr kurbân vermeliyiz, tâ ki, hürriyet halkın kanı ile kazandığı m:lı olsun! Eğer oturup beklessek ve beynimizi boş konuşmalarla karıştırsak, dilimizde hürriyet sözü bitse de bir faidesi olmayacaktır.» (13)

Nikolay Ostrovski «kim ki yaşar o his verir» demişdi. Ömer Faik bütün ömrü boyunca kendi vatani, kendi milleti için yaşamıştı. O'nun necib yüreği her zaman püsküren alevlerin koynunda döğünmüştür. O yazılarında adeti üzre bunu hissettirmiyor, temkinliliğini bozmuyordu. Lâkin bazan vatandaşlarının gerililiğinden, himmetsizliğinden ürperiyor, bu zaman yüreğinin alevi sinesine sığmıyor, sözleri satırlarda püskürüyordu. Bakınız «atılan toplara tiksiniyen» vatandaşlarına makalelerinden birinde o nasıl gazapla hitap ediyordu:» **Yeter, yeter ey Türk!** (Azerî türklere A. Z.) **Biraz ayıl da toz toprakla dolan ağırlaşan dinî akide perdesini gözlerinin üstünden kaldır! El-ayağını biraz terpet, vücûdunu, varlık ağacını saran örten, dikenleri, sarmaşıkları, yabancı ağaçların yapraklarını, dallarını kır, at kurtul! Vücûduna güneş, hava değsin! Başını biraz yukarı kaldır. Kendi varlığının, kendi vücûdunun kıymetini bil. Şimdiye kadar yabancılar için, başka varlıklar, başka vücûdlar için kendini helâk etmişsin. Bâri bundan sonra da olsa ayıl, kendine gel, öz gününe çalış!» (14)**

Celil Mehmed Kuluzade'nin **Azerbaycan** adlı «felyeton»u ile sesleşen bu ateşli satırlar 1917 yılında Romanoflar sülâlesinin sükûttundan sonra yazılmıştı.

Ömer Faikin muharrirlik faaliyetinde rastladığımız bazı zıddiyetleri tabii karşılamak gerekir. Çünkü, her bakımdan karışık bir devrede yaşamıştır.

Uzun yıllar boyunca bizim saadetimiz için fedâkârlıkla çarpışan, hayât ve mücâdeleleri, vatanseverliğin remzi olan Ömer Faik Numanzade'yi ve onun emel dostlarını büyük bir iftihar ve minnetdârlık hissiyle yâdediyor, onların azîz hâtıraları karşısında ihtirâm-la başeğiyoruz.

Halkın saadeti uğrunda çalışanları halk hiçbir zaman unutmaz!

Onlara aşk olsun!

(13) Bak. **İrşad**, 15 Kasım 1906 (Bakû)

(14) Bak: Ömer Faik Numanzade. **Men kimem.**, Gardaş Kömeği, Açık göz Gazetesi'nin Elektrik Matbaası, Bakû, 1917 s. 11